

Albertas ROSINAS

SIMONO STANEVIČIAUS TEKSTŲ DAIKTAVARDŽIO LINKSNIAVIMO TIPŲ HIERARCHIJA

Jau daugiau kaip prieš 15 metų lingvistinėje literatūroje buvo iškelta minčis, kad lietuvių kalbos daiktavardžio linksniavimas tiek sinchroninio, tiek diachroninio pobūdžio darbuose tiriamas tradicinių lietuvių kalbos linksniuočių tvarka ir kad ta tvarka yra visai nemotyvuota ir sąlyginė, nes neatsižvelgia nei į daiktavardžių giminės, nei į formų panašumą¹.

Kad kalbos sistemoje egzistuoja ne tik sąlyginė, bet ir natūrali linksniavimo tipų tvarka, rodo diachroniniai tyrimai, iš kurių matyti, kad vieni kitiems įtaką daro tik tam tikrų kamienų žodžiai: *a* kamienas – *u* kamienui, *ja* ir *ē* kamienas – *i* kamienui, *i* ir iš dalies *ja* kamienas – priebalsiniams kamienams ir t.t. Tačiau nepastebėta, pavyzdžiu, nė mažiausio *ā* ir *ē* kamienų poveikio *u* ar *ju* kamienams. Tie linksniavimo tipai, tarp kurių yra diachroninė ir sinchroninė sąveika, kalbos sistemoje turi būti greta arba jau bent netoli vienas kito [Girdenis, Rosinas 1977, p. 338].

Priėmus šią prielaidą, darosi aišku, kad patikimiausias kriterijus, leidžiansas nustatyti natūralią linksniavimo tipų klasifikaciją, jų tarpusavio hierarchiją, yra sutampančių galūnių dažnis.

Tapačionis galūnėmis laikomos ne tik visai vienodos galūnės, bet ir tokios, kurios skiriasi automatiška fonologine kaita *a* : *e*, *ā* : *ē*, taip pat galūnės, atsiradusios po sisteminiu trumpėjimo ir turinčios "senesnį" ir naujesnį fonetinį variantą (pvz., S. Stanevičiaus tekštų *(j)ā* ir *ē* kamieno vardažodžių daugiskaitos naudininko galūnės *-uoms* (*rašoma -om's*) ir *-ums*)².

Turėdamas tai galvoje, S. Stanevičiaus tekštų daiktavardžių linksniavimo tipų hierarchijai tirti svarbiausių linksniavimo tipų indikatoriumi pasirinkau sutampančių galūnių skaičių (*m*) gretimose paradigmose ("kamienuose"). Pavyzdžiu, bendrinės kalbos daiktavardžių *spięcius* ir *paupýs* paradigmose yra 8 sutampantys linksniai – taigi tų paradigmų panašumo indikatorius (*m*) yra lygus 8. Tačiau toks paprastas indeksas būty ne visai tikslus, nes: 1) tokios galūnės, kaip daugiskaitos kilmininkas, yra bendros visiems linksniavimo tipams; 2) vienaskaitos šauksmininkas smarkiai įvairuoja, priklauso nuo konkretių žodžių ar net situacijų; 3) ne visų linksnių dažnis tekste (kartu

¹ Plačiau žr. [Girdenis, Rosinas, 1977, p. 338].

² Šiame darbe galūnės suvokiamos tradiciškai – jos neskaidomos į kamiengalį ("prišgalūnij") ir "tikrąjį" galūnę. Apie tokios interpretacijos galimybę žr. [Girdenis, Rosinas, 1977, p. 340].

ir svoris sistemoje) yra vienodas; negalima lyginti centrinių linksniių, kaip vienaskaitos vardininkas, kilmininkas bei galininkas ir tokio periferinio linksnio, kaip daugiskaitos vietininkas, dažnio (ir svorio). Pirmojo ir antrojo netikslumo galima išvengti, eliminuojant iš paradigmų šiuo atžvilgiu anomaliskus linksnius – šauksmininką ir daugiskaitos kilmininką. Trečiąjį netikslumą galima sušvelninti, išivedus tam tikrą pataisą (p_i), tiesiog ar netiesiog atspindinčią sutampančių linksniių dažnį rišliame tekste [Girdenis, Rosinas, 1977, p. 339].

Tirdamas S. Stanevičiaus tekstų daiktavardžių linksniaivimo tipų hierarchiją, po įvairių bandymų nustaciau, kad tokios pataisos vaidmenį vienaskaitos linksniams gali atliliki trupmena, apytikrai lygi dvigubam atitinkamų linksniių santykiniam dažnui rišliame tekste, o daugiskaitos linksniams – pusei vienaskaitos linksniių atitinkamos pataisos. Be to, natūralius linksniių dažnio duomenis gerokai suapvalinau (žr. 1 lentelę).

1 lentelė

S. Stanevičiaus tekstų linksniaivimo tipų indeksų panašumo pataisos

	Vienaskaita	Daugiskaita
V.	0,50	0,20
K.	0,60	—
N.	0,10	0,05
G.	0,50	0,25
In.	0,15	0,05
Vt.	0,15	0,05

Šios pataisos pridedamos prie indekso, rodančio dviejų skirtingiem kamenams priklausančių linksniių galūnės tapatumą.

Sutrumpintai šiuos skaičiavimus galima aprašyti formule

$$I = m + \sum_{i=1}^m p_i,$$

kur m – sutampančių linksniių galūnių skaičius, p_i – konkretaus linksnio pataisa.

Linksnių dažnio skaičiavimai atliliki iš šių S. Stanevičiaus tekstų: "Szeszes pasakas Symona Stanewiczes" (Wylniuje, 1829, su prakalba, 16 p.), "Daynas žemaycziu" (Wylniuje, 1829, 63 p.), "Apey darima walge ysz kiarpiu islantu" (Wyjlniuy, 1823, 22 p.) ir "Historyia Szwenta" (Wylniuje, 1823, 70 p.). Tekstų apimtis – 171 puslapis.

Stiliiniu požiūriu tekstai nevienodi. Juos sudaro originalios kūrybos tekstai, tautosakos, tiksliau liaudies dainų tekstai, dalį tekstų sąlygiškai gali ma priskirti populiariam moksliniams stiliumi. Tai paties autorius kurti tekstai (pasakėcių "Prakalba", dainų "Pratarymas"). Du tekstai ("Apey darima

walge ysz kiarpiu islandu" ir "Historyia Szwenta") yra vertimai. Pirmasis iš jų galėtų būti priskirtas mokslo populiarizacijos tekstams, o antrasis — beletristikos.

Atlikus linksnių dažnio skaičiavimus, pasirodė, kad dažniausias linksnis S. Stanevičiaus tekstuose yra kilmininkas (vns. kilm. 29%, dgs. kilm. 38%). Antrasis pagal dažnį yra vienaskaitos vardininkas (27%) ir daugiskaitos galininkas (25%). Didelį kilmininko dažnį S. Stanevičiaus tekstuose greičiausiai nulėmė kai kurių tekstų mokslinis pobūdis³.

Tiriant S. Stanevičiaus tekstų linksniavimą, iškilo tam tikrų keblumų: 1) S. Stanevičiaus tekstai rašyti pietinių žemaičių vidukliškių šnektose pagrindu; toje šnektoje (kaip visoje žemaičių tarmėje) vardžių nekirčiuotosios galūnės yra sutrumpėjusios ir dažnai turi kitos kokybės vokalizmą, negu kirčiuotosios; 2) tas trumpėjimas suvienodino kai kurias skirtingos kilmės galūnes ir sukėlė įvairius morfologinius procesus, dėl kurių susispynė "baritoniniai" i kamieno ir "baritoniniai" ē ir įā kamienų daiktavardžiai; 3) todėl linksniavimo tipus, kur buvo įmanoma, skirščiau tik pagal "oksitoninius" žodžius, darydamas išimtį įu kamienui, kuris neturi "oksitoninių" formų, ir tiems atvejams, kai "oksitoninių" kurio kamieno formų neužfiksuota S. Stanevičiaus tekstuose; 4) kai kurias linksnių formas pateikiu rekonstruotas pagal S. Stanevičiaus tekstų linksniavimo sistemą.

S. Stanevičiaus tekstų "oksitoniniai" daiktavardžiai linksniuojuojami taip:

<i>a</i> kamienas		<i>ia₁</i> kamienas	
V. szin's	jaway	sweczias	*swetey
K. szina	jawù	kiala	*swecziù
N. Diewuy	jawâms	swecziuy	*swetêms
G. Diewa	jawus	kiala	kialus
Įn. layku	jaways	keliu	klejeys
Vt. kalne	jawûse	kialie	kraujuse
<i>ia₂</i> kamienas		<i>ā</i> kamienas	
V. žaltis	riszey	rasa	dinas
K. *žalcze	sopulu	žimôs	dinu
N. žalcziuy	*petêms	kalbay	daynûms
G. buri	burius	žima	dinas
Įn. buriu	peteys	kalbà	mierom's
Vt. burie	Žemaycziuſe	dino	kalbose
<i>īā</i> kamienas		<i>ē</i> kamienas	
V. paty, žynia	paczes	dubie	žiwes
K. žynios	kancziu	dubies	žiwiu
N. paczey	*pacziuſs	*dubey	gymniems
G. žyne	*paczes	dube	žoles
Įn. kancze	marczioms	garbe	gismiemys

³ Statistiniai skaičiavimai rodo, kad linksnių dažnis priklauso nuo to, kuriam funkciniam stiliumi priklauso tekstas. Pavyzdžiu, S. Kliavinios atlikti latvių kalbos linksnių dažnio skaičiavimai rodo, kad mokslinio pobūdžio tekstuose dažniausiai vartojamas kilmininkas (apie 40%), o grožiniuose tekstuose — vardininkas (apie 37%), (kilmininkas čia tesudaro apie 21%), žr. [Клявіня, 1976, с. 51—52].

Vt. waldžio	*kancziose	*dubie	*dubiese
	<i>i_m</i> kamienas	<i>if</i> kamienas	
V.	*dantys	žwierys	dalys
K.	gialžis	dantu	dalis
N.	*dancziuy	*dantymys	*szaley
G.	žwiery	*dantys	daly
In.	wagymy	wagymys	ugnymy
Vt.	*dantie	*dantyse	dalie
	<i>u</i> kamienas	<i>iu</i> kamienas	
V.	sunus	sunus	waysius
K.	sunaus	sunu	waysiaus
N.	sunuy	*sunams	karaluy
G.	sunu	sunus	waysiu
In.	sunumy	*sunumys	karàlum'
Vt.	dangu	*turguse	pawoju
	<i>C_m</i> kamienas	<i>C_f</i> kamienas	
V.	wandù	wandenys	sesu
K.	wandens	akmenu	sesers
N.	*pimeniuy	pimenyms	dukterey
G.	akmeni	wandenys	duktry
In.	wândeniu	pimenymys	*sesere
Vt.	wandenie	*wandenuse ⁴	*seserie

Binariškai palyginęs S. Stanevičiaus tekštų daiktavardžių linksniavimo vi-sas paradigmą ir atlikęs skaičiavimus, gavau tokius rezultatus (žr. 2 lentelę).

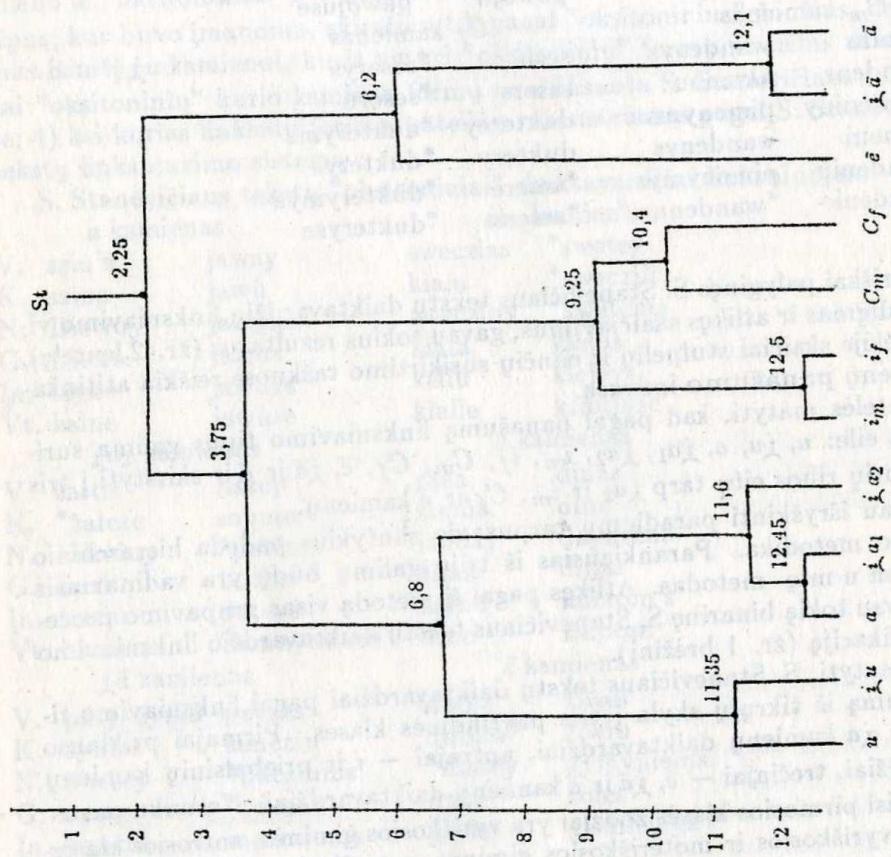
Lentelėje skaičiai stulpelių ir eilucių susikirtimo taškuose reiškia atitinkamų kamienų **panašumo** indeksą.

Iš lentelės matyti, kad pagal panašumą linksniavimo tipus galima surikuoti šia eile: *u*, *iu*, *a*, *ja₁*, *ja₂*, *i_m*, *if*, *C_m*, *C_f*, *ē*, *jà* ir *ā* ir skirtysti į tris klases, kurių ribos eity tarp *ja₂* ir *i_m*, *C_f* ir *ē* kamienų.

Tiksliau išryškinti paradigmą tarpusavio santiukius padeda hierarchinio grupavimo metodika. Parankiausias iš trijų galimų būdų yra vadinamasis m a k s i m u m y metodus. Atlikęs pagal šį metodą visas grupavimo procedūras, gavau tokią binarinę S. Stanevičiaus tekštų daiktavardžio linksniavimo tipų klasifikaciją (žr. 1 brėžinį).

Kaip matyti, S. Stanevičiaus tekštų daiktavardžiai pagal linksniavimo tipą panašumą iš tikryjų skyla į tris pagrindines klases. Pirmajai priklauso *u*, *iu* ir *a*, *ja* kamienų daiktavardžiai, antrajai – *i* ir priebalsinių kamienų daiktavardžiai, trečiajai – *ē*, *jà* ir *ā* kamienų daiktavardžiai. Nesunku pastebėti, kad visi pirmosios klasės žodžiai yra vyriškosios giminės, antrosios klasės žodžiai – moteriškosios giminės, o trečiosios klasės žodžiai – moteriškosios giminės (išskyrus retas išmtis: *dédé*, *valkata* ir pan.). Vadinas, S. Stanevičiaus tekštų kalbai būdingi trys pagrindiniai daiktavardžių linksniavimo tipai: I – vyriškasis, II – mišrusis, III – moteriškasis. Kiekvieno

⁴ Plg. *wandenuose* StR 331, kuri greičiausiai yra aukštaitybė.

1 briež. S. Stanevičiaus teksty linksmavimo tipų hierarchinio grupavimo "medis".

tipo viduje išsiskiria du poklasiai: vyriškajame ryški *u*, *ju* ir *a*, *ja* kamienų opozicija, mišriajame — *i* ir priebalsinių kamienų opozicija, o moteriškajame — *ā*, *jā* ir *ē* kamienų opozicija.

2 lentelė

S. Stanevičiaus tekstu linksniavimo tipų panašumo indeksai

Tipas <i>a</i>	<i>ja1</i>	<i>ja2</i>	<i>ā</i>	<i>jā</i>	<i>ē</i>	<i>i_m</i>	<i>i_f</i>	<i>u</i>	<i>ju</i>	<i>C_m</i>	<i>C_f</i>
<i>a</i>	—	12,45	9,45	1,5	1,5	1,5	1,1	0	4,45	6,7	3,3
<i>ja1</i>	—	—	11,6	1,5	1,5	2,65	2,65	1,15	4,45	6,7	4,45
<i>ja2</i>	—	—	0	0	1,5	3,75	2,65	4,45	6,8	5,95	2,65
<i>ā</i>	—	—	12,1	6,2	0	1,1	0	0	0	0	2,25
<i>jā</i>	—	—	—	6,2	0	1,1	0	0	0	0	2,25
<i>ē</i>	—	—	—	—	1,15	2,25	0	0	1,15	3,4	
<i>i_m</i>	—	—	—	—	—	12,5	1,1	1,1	8,3	8,25	
<i>i_f</i>	—	—	—	—	—	—	0	0	7,2	9,25	
<i>u</i>	—	—	—	—	—	—	—	11,35	1,1	0	
<i>ju</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	1,1	0	
<i>C_m</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10,4	
<i>C_f</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	

Atlikti tyrimai leidžia daryti pagristą išvadą, kad S. Stanevičiaus tekstu daiktavardžio linksniavimo tipų "medis" iš esmės beveik sutampa su dabartinės bendrinės kalbos atitinkamu "medžiu", tik yra šiek tiek žemesnis ir rodo, kad daiktavardžių linksniavimo tipai S. Stanevičiaus tarmėje dar tik buvo pradėję panašeti. Jeigu būtų atsižvelgta ir į "baritoninius" daiktavardžius, linksniavimo tipų panašumas būtų didesnis.

LITERATŪRA

Girdenis, Rosinas, 1977 — Girdenis A., Rosinas A. Lietuvių kalbos daiktavardžio linksniavimo tipų hierarchija ir pagrindinės jos kitimo tendencijos (bendrinės kalbos ir žemaičių tarmės duomenimis). — Baltistika, 1977, T. 13(2). P. 338—348.

Клявина, 1976 — Клявина С. П. Сопоставление статистических характеристик морфологических категорий в функциональных стилях латышского языка. — Valodas sistēma. Rīga, 1976. Lpp. 49—80.

HIERARCHY OF THE DECLENSION TYPES OF THE NOUN IN SIMONAS STANEVICIUS' TEXTS

Summary

Statistics indicate that the nouns in S. Stanevičius' texts fall into three main classes according to the isomorphism of their declension. The first class is represented by masculine nouns, the second — by masculine and feminine and the third — by feminine nouns. It follows that there are three main declension types in the nouns of S. Stanevičius' texts, i. e. masculine, mixed and feminine, respectively. Each of these three types allows, furthermore, binary subdivision: *u*, *ju* :: *a*, *ja* (the masculine type), *i* :: consonant themes (the mixed type) and *ā*, *jā* :: *ē* (the feminine type).

The dendrogram of the declension types almost correlates with the corresponding dendrogram of the contemporary literary language, however, the former being a bit lower; this shows that the inflectional types in S. Stanevičius' dialect entered the process of mutual assimilation.